

УДК 316.644:316.346-056.26

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СТЕРЕОТИПИ У СТАВЛЕННІ ДО ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Мазай Л.Ю.

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті представлено основні результати емпіричного дослідження соціально-психологічних стереотипів у ставленні до людей з інвалідністю, проведеного на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Здійснено порівняльний аналіз особливостей досліджуваного явища на двох групах студентів різних спеціальностей. Виявлені домінуючі як негативні, так і позитивні тенденції у ставленні до осіб з інвалідністю, які мають місце в сучасному українському соціумі. Проведено кореляційний аналіз між показниками соціально-психологічної толерантності та емоційних реакцій при взаємодії з інвалідизованими людьми. Окреслено перспективні для подальших досліджень аспекти цієї проблематики.

Ключові слова: соціально-психологічні стереотипи, людина з інвалідністю, емоційні реакції, соціальні установки, гандикапізм.

Окреслення проблеми в її зв'язку з важливими науковими та практичними завданнями. З кожним роком кількість людей як з вродженою, так і з набутою інвалідністю зростає. За результатами демографічних досліджень, на початку 90-х рр. ХХ ст. чисельність людей з інвалідністю в Україні становила 1,5 млн. осіб, а у 2011 – 2,73 млн. З початком антитерористичної операції (АТО) на сході України станом на 01.01.2015 року серед 825 тис. внутрішніх переселенців більше 29 тис. – інваліди, серед 2979 військовослужбовців Збройних Сил України, Національної гвардії України, МВД та інших силових структур, які отримали поранення, станом на 01.07.2015 925 чоловік визнано інвалідами війни [3, с. 4]. Стрімко збільшується дитяча інвалідність.

Перед державою постають проблеми успішної соціалізації таких осіб, ефективності та доцільності інклюзивної освіти, надання соціальної допомоги, створення спеціалізованих закладів реабілітації тощо. Якщо в європейських країнах суспільству вдалось розробити ефективні методи включення людей з інвалідністю у повноцінну життєдіяльність, створити умови для їх самоак-

туалізації, сформувані відповідне гуманне ставлення, то в Україні сьогодні є ще прогалини у вирішенні зазначених проблем як на державному рівні, так і на рівні громади, колективу. Зокрема, потребує корекції ставлення здорових людей до осіб з функціональними обмеженнями, подолання стереотипних уявлень про те, що ці члени суспільства є неповноцінними у професійному становленні, навчанні, взаємодії з соціумом загалом. Актуальність пропонованого дослідження зумовлена суспільною потребою.

Аналіз останніх досліджень. Через зазначені вище суспільно-психологічні явища сьогодні активізувалася увага до теми інвалідності, науковці різних галузей продовжують досліджувати різнопланові аспекти цієї проблематики та створювати на їх основі розробки методик роботи, навчання та соціалізації осіб з функціональними обмеженнями. Найбільш помітними у психологічній науці є студії Л.С. Виготського, присвячені вивченню первинного та вторинного дефекту інвалідності [4]. Серед науковців, які розглядали інвалідність у площині індивідуальних відмінностей – Л.А. Александрова, Д.О. Леонтьєв,

С.Д. Максименко, М.М. Семаго, Н.Я. Семаго [7], [5]. Проблему соціалізації інвалідів досліджували І. Каткова, В. Кузнецов, С. Саричева, О. Чабан (медичний аспект), О.М. Дікова-Фаворська, О. Асмолов, І. Расюк, О. Усанова (соціально-психологічний аспект), С. Болтинець, Б. Гершунський, В. Журавська, І. Зязюн (педагогічний аспект) [5]. Особливостей соціально-психологічної дезадаптації людей з інвалідністю торкалися у своїх працях М.І. Томчук, Ю.П. Жогна, Т.О. Комар, І.В. Чухрій, Т.Л. Панченко [10], [2], [5].

З тематикою нашого дослідження безпосередньо пов'язані праці іноземних психологів, спрямовані на вивчення проявів гандикапізму Р. Корсіні, А. Ауербаха [9]. Серед вітчизняних науковців розробкою проблеми негативного ставлення та марновірств стосовно осіб з відхиленнями від норми розумового чи фізичного розвитку займається О.О. Ставицький [9]. Українські психологи Р. Левін, Н. Коровашкіна, О. Очкур розробили класифікацію ставлень у суспільстві до людей з інвалідністю [1]. Досліджували стереотипи загалом У. Ліпманн, Т. Шибутіні, Р. Таджурі, Г. Тешвел, К. Левін («теорія поля»), Г. Олпорт, У. Вайнекі, Р. Картер, О. Клайнберг [11], [12], [13], [8].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на досить значну кількість наукових студій, вважаємо, що констатувати вичерпне вивчення окресленої проблематики ще зарано, зокрема потребують детальнішого аналізу соціально-психологічних стереотипи у ставленні до людей з інвалідністю, їхня природа, особливі вияви.

Метою пропонованої статті є висвітлення результатів емпіричного дослідження соціально-психологічних стереотипів у ставленні пересічних українців, зокрема молоді, до людей з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу соціально-психологічних стереотипів у ставленні пересічних українців до людей з інвалідністю виділено ознаки, що репрезентують когнітивний, емоційний та поведінковий аспекти: загальні уявлення індивіда про людей з інвалідністю, асоціації стосовно феномену інвалідності, зацікавленість проблематикою інвалідності, емоції та переживання, які переживає індивід при взаємодії з інвалідизованим або при зустрічі з ним у побуті, готовність допомогти чи уникання контакту, установка сприймати особу з інвалідністю як рівноцінного партнера в спілкуванні чи роботи або ж як людину з особливими потребами та обмеженнями.

До участі в дослідженні залучено дві групи студентів третього курсу факультету іноземних мов спеціальності «Філологія. Німецька мова та література» (n=22) і навчально-наукового інституту педагогіки, психології та підготовки фахівців вищої кваліфікації спеціальності «Психологія» (n=20) Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Чисельність вибірки становить 42 особи.

Під час проведення дослідження нами використано такі методики, як модифікована методика «Незавершені речення» (О. О. Ставицький) [9, с. 123], «Діагностика комунікативної толерантності» (В. В. Бойко) [6, с. 74], а також спеціально розроблені авторські анкета та ситуативний опитувальник.

В обробці отриманих результатів анкетування та опитування ми застосовували контент-аналіз для виявлення домінантних тенденцій у ставленні респондентів до людей з інвалідністю та найбільш поширених соціально-психологічних стереотипів. На основі результатів за модифікованою методикою «Незавершені речення» О.О. Ставицького та методикою «Діагностика комунікативної толерантності» В. В. Бойка проведено кореляційний аналіз для виявлення наявності чи відсутності залежності між загальною модальністю ставлення респондентів та рівнем їхньої комунікативної толерантності.

Проаналізувавши отримані результати, ми виявили різницю між двома групами респондентів у відсотковому співвідношенні вираження тенденцій у ставленні до людей-інвалідів. Так, у студентів спеціальності «Філологія. Німецька мова та література» більше спостерігаємо емпатії та співчуття у ставленні до людей з інвалідністю й при взаємодії з ними (68,18%), ніж у студентів спеціальності «Психологія» (40%). Внутрішнє неприйняття інвалідності, однак зовнішнє дотримання суспільних настанов більше виражене у респондентів-психологів (45%), ніж у респондентів-філологів (27%), тоді, як в останніх сформована внутрішня готовність допомогти інвалідизованому (27% на противагу 5%). Більшість студентів-філологів розуміють існування проблеми інвалідності як суспільного явища (64%). У студентів-психологів ця тенденція проявилась меншою мірою (20%). Також не виявлено у респондентів попередньої групи таких тенденцій у ставленні до людей з інвалідністю, як упередження до інвалідизованих, зумовлені переконанням у тому, що ці люди замкнуті, відсторонені від суспільства, егоїстичні тощо; переконання у тому, що не варто демонструвати та висловлювати свого співчуття людям з інвалідністю так, як це може образити їх; виникнення страху, відрази, презирства через зовнішні дефекти інвалідизованого. Наявність цих тенденцій у групі студентів-психологів можемо пояснити негативним попереднім досвідом взаємодії у реабілітаційних центрах з людьми, які мають інвалідність, зумовлену розумовими відхиленнями.

Відсутні значні відмінності між показниками двох груп респондентів за результатами методики «Діагностика комунікативної толерантності» В.В. Бойка. Так, у 15% студентів-психологів встановлений низький рівень толерантності, у 55% – середній рівень, у 30% – високий, а у студентів групи спеціальності «Філологія. Німецька мова та література» у 23% респондентів встановлений низький рівень комунікативної толерантності, 45% – середній рівень, високий рівень комунікативної толерантності у 32%. При обчисленні кореляції між показниками загальної модальності ставлення за модифікованою методикою «Незавершені речення» О.О. Ставицького та комунікативної толерантності виявлено зв'язок між ними ($R=0,6800$; $R=0,6397$).

Домінантними соціально-психологічними стереотипними тенденціями у всій вибірці респондентів, які діагностовані шляхом аналізу проективного матеріалу модифікованої методики «Незавершені речення» О. О. Ставицького, є такі:

1) емпатія та співчуття у ставленні до людей з інвалідністю та при взаємодії з ними – у 57% респондентів;

2) тенденція до рівноцінної взаємодії, переконаність у тому, що до інвалідизованих потрібно ставитись так само, як до всіх інших людей – у 45% респондентів;

3) страх бути неприйнятним суспільством при взаємодії з інвалідом, що можемо пояснити прихованим страхом бути відкинутим суспільством у ситуації власної інвалідизації – у 17% респондентів;

4) опосередковане вираження того, що інвалідність не приймається суспільством – у 50% респондентів;

5) страх стати інвалідом чи страх перед інвалідизацією близьких людей (саме перед втратою здоров'я, серйозною хворобою, а не втратою соціальних зв'язків при інвалідизації) – у 55% респондентів;

6) негативна оцінка надмірної концентрації інвалідизованих на своїх проблемах – у 50% респондентів;

7) виникнення сумних, депресивних почуттів при взаємодії з інвалідизованим, коли він розповідає свою історію життя, травми, жаліється на життя – у 38% респондентів;

8) внутрішнє неприйняття інвалідності, однак зовнішнє дотримання суспільних настанов – у 36% респондентів;

9) сформована внутрішня готовність допомогти інвалідизованому, якщо він цього потребує – у 17% респондентів;

10) відчуття власної безпорадності перед інвалідизованим, страх, що не зможе допомогти – у 45% респондентів;

11) акцентування на своїй повноцінності – у 52% респондентів;

12) захоплення силою волі, мужністю та витривалістю людей з інвалідністю – у 62% респондентів;

13) розуміння існування проблеми інвалідності як суспільного явища – у 43% респондентів;

14) розуміння того, що суспільство повинне змінювати своє ставлення до людей з інвалідністю – у 83% респондентів;

15) виникнення агресії, відрази, презирства у випадку, якщо інвалідизований поводить себе грубо, нахабно, аморально або йому притаманні негативні властивості характеру, – у 80% респондентів.

Висновки здійсненого дослідження. Отже, аналізуючи результати усїєї вибірки респондентів, можемо зробити висновки, що найбільш поширеними соціально-психологічними стереотипами у ставленні до людей з інвалідністю є переконання у тому, що це люди з обмеженими функціональними можливостями, недієздатні, самотні та безпомічні, які потребують постійної допомоги та опіки, їм властиві песимістичність настрою, замкнутість

і надмірна концентрація на своїх проблемах. Під час зустрічі, взаємодії чи спілкуванні з інвалідизованим респонденти вказували, що найчастіше у них виникають почуття жалю, суму, співчуття, виникає бажання допомогти, підтримати. Однак виявлено також тенденції до рівноцінної взаємодії з інвалідизованими, усвідомлення того, що суспільству потрібно переглянути своє ставлення до людей з інвалідністю, активніше змінювати умови побуту на комфортні та доступні для всіх. Це підтверджується позитивним ставленням студентів до ідеї запровадження інклюзивної освіти, готовності взаємодіяти з інвалідизованою людиною у близькому оточенні, пристосовувати навколишнє середовище до потреб таких людей. Позитивною особливістю ставлення до людей з інвалідністю є те, що респонденти сприймають їх перш за все як особистостей, яким можуть бути притаманні як позитивні, так і негативні властивості характеру, при цьому зовнішні дефекти не є вирішальними у створенні образу інвалідизованого. Закономірним і водночас негативним явищем є виникнення страху та тривоги у ситуаціях взаємодії з людиною, яка має інвалідність, коли респондент ставить себе на її місце, хвилюється за стан свого здоров'я та здоров'я рідних, не впевнений, що зможе допомогти. Це зумовлює відсторонення від інвалідизованих, формування таких соціально-психологічних стереотипів, як переконання у тому, що взаємодія з інвалідом потребує великої відповідальності, затрати значних психологічних ресурсів та може призвести до власної ізоляції від суспільства.

З узагальнених вище особливостей соціально-психологічних стереотипів респондентів у ставленні до людей з інвалідністю можемо зробити висновок про наявність амбівалентної модальності, якій властиві закріплені установки страху й тривоги, однак очевидним є орієнтація на конструктивну й рівноцінну взаємодію з інвалідизованим.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Тема нашого дослідження не обмежується виділеними для його реалізації аспектами предмету вивчення. Залишаються нез'ясованими динаміка зміни соціально-психологічних стереотипів у ставленні до людей з інвалідністю за умов проведення тематичних просвітницьких заходів (круглих столів, конференцій, тренінгів, бесід тощо) та викладання дисциплін з інклюзії та психології інвалідизованих у навчальних закладах різного рівня. Також важливою науковою проблемою є вивчення шляхів подолання аутостереотипів самих осіб з інвалідністю, а також особливості їхньої реакції на інвалідність та її переживання. Ці проблеми окреслюють перспективи майбутніх наших студій.

Список літератури:

1. Агеев В.С. Психологическое исследование социальных стереотипов / В.С. Агеев // Вопросы психологии. – 1986. – № 1.
2. Аймедов К.В., Жогно Ю.П., Сторож В.В. Взаємодія соціальної та медичних ланок паліативної та хоспісної допомоги інвалідам та невиліковно хворим / Аймедов К.В., Жогно Ю.П., Сторож В.В. // Таврический журнал психиатрии. – 2013. – № 1. – С. 4–8.
3. Альтернативный доклад о состоянии выполнения Конвенции ООН о правах инвалидов – Украина: 2015.
4. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти т. / Л.С. Выготский. – Т. 5: Основы дефектологии / Л.С. Выготский / Под ред. Т.А. Власовой. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.
5. Комар Т.О. Соціально-психологічна дезадаптація батьків, які виховують дитину інваліда / Т.О. Комар / Нові технології навчання. Збірник наукових праць. Шляхи розвитку духовності та професіоналізму за умов

- глобалізації ринку освітніх послуг // Спец. Випуск № 48. Частина 1: Інститут Інноваційних технологій і змісту освіти. Міністерство освіти і науки України, Вінницький соціально економічний інститут Університету Україна. – Київ-Вінниця, 2007. – С. 231-237.
6. Коломієць Л.І., Шульга Г.Б. Психологічна діагностика мотивації та комунікації особистості: навчально-методичний посібник / Л.І. Коломієць, Г.Б. Шульга. – Вінниця, 2012. – 186 с.
 7. Максименко С.Д. От психологического обеспечения к психологическому сопровождению / С.Д. Максименко, Г.В. Ложкин, А.Б. Колосов // Практична психологія та соціальна робота: наук. – практ. освітньо-метод. журн. / гол. ред. Губенко О.В. – 2010. – № 2. – С. 1-10.
 8. Оллпорт Г.В. Личность в психологии / Г.В. Оллпорт. – М.: Ювента, СПб: Лекато, 1998. – 345 с.
 9. Ставицький О.О. Психологія гандикапізму: монографія / О.О. Ставицький – Рівне: Принт Хаус, 2011. – 376 с.
 10. Томчук М.І. Соціально-психологічні проблеми розвитку особистості з особливими потребами / М.І. Томчук // Підготовка соціального працівника: надбання, проблеми, перспективи: зб. наук. пр. за результатами Всеукр. конф. / Університет «Україна». – Хмельницький, 2003. – С. 58-60.
 11. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. – М.: 1969. – 534 с.
 12. Taguiri R. Person perception / R. Taguiri, J. Lindzey, E. Aronson // The Handbook of social psychology. V. 3. – N.Y.: 1969.
 13. Tajfel H. Social stereotypes and social groups / H. Tajfel, J.C. Turner, H. Giles // Intergroup behavior. – Oxford: Basil Blackwell, 1981. – P. 144-167.

Мазай Л.Ю.

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СТЕРЕОТИПЫ В ОТНОШЕНИИ К ЛЮДЯМ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

Аннотация

В статье представлены основные результаты эмпирического исследования социально-психологических стереотипов в отношении к людям с инвалидностью, проведенного на базе Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского. Осуществлено сравнительный анализ особенностей изучаемого явления на двух группах студентов разных специальностей. Обнаружены доминантные как негативные, так и позитивные тенденции в отношении к людям с инвалидностью, которые имеют место в современном украинском обществе. Проведено корреляционный анализ между показателями социально-психологической толерантности и эмоциональными реакциями при взаимодействии с инвалидизированными людьми. Очерчены перспективные для дальнейших исследований аспекты этой проблематики.

Ключевые слова: социально-психологические стереотипы, человек с инвалидностью, эмоциональные реакции, социальные установки, гандикапизм.

Mazay L.Y.

Vinnitsia State Pedagogical University
named after Mykhailo Kotsyubynsky

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL STEREOTYPES IN THE RELATION TO INDIVIDUALS WITH DISABILITIES

Summary

The article presents the main results of an empirical research of social and psychological stereotypes in the treatment of individuals with disabilities that was conducted at Vinnitsia state pedagogical university named by Mykhailo Kotsyubynskyi. The research involved a comparative analysis of the peculiarities of the subject under study in two student groups of different specialties. The latter resulted in the definition of negative and positive trends in the treatment of individuals with disabilities observed in modern Ukrainian society. The article also presents a correlation analysis between the indices of social and psychological tolerance and emotional reactions in interaction with disabled people. This research enabled the definition of those aspects of the problem that should undergo further study.

Keywords: social and psychological stereotypes, individuals with disabilities, emotional reactions, social attitudes, handicapism.